

сенсусу. За якістю комунікації між партіями та політичними акторами можна судити про наявність демократичних змін, які політична еліта планує впроваджувати у суспільне життя. «Під час другої фази частина політичних лідерів країни ухвалює свідоме рішення визнати наявність багатоманітності у єдності та інституалізувати з цією метою деякі фундаментальні механізми демократії (загальне виборче право, вільні вибори тощо)» [8, с.308]. Цю стадію називають стадією прийняття рішень. У фазі звикання відбувається процес засвоєння політичними силами та суспільством нових демократичних правил, процедур та цінностей. Тут робиться акцент на поведінкових характеристиках еліт, їхній готовності діяти за новими правилами політичної гри. Комунікація відіграє важливу роль у процесі закріплення цих демократичних принципів, а також є засобом поширення їх у суспільстві. Загалом комунікація виступає своєрідним індикатором демократії.

Отже, міжпартійна комунікація є одним з способів досягнення згоди у суспільстві через формування процедур і норм комунікації та спільної діяльності і загалом інституціоналізації нової нормативної (інституційної) системи. Міжпартійна комунікація є детермінована домінуючими принципами політичної комунікації та типом інституційної системи. Особливості міжпартійної комунікації у перехідних суспільствах, для яких є природною непевність і правил гри, і результатів, зумовлюються впливом неформальних правил на міжпартійну комунікацію в рамках постійних змін та трансформацій.

Бібліографічні посилання:

1. **Ганжуров Ю. С.** Парламент України в політичній комунікації / Ю. С. Ганжуров. – К. : Україна, 2007. — 352 с.
2. **Ганжуров Ю. С.** Парламентські дебати в системі політичної комунікації / Ю. С. Ганжуров // Віче. – 2003 — № 4. — С. 20–23.
3. Закон України «Про політичні партії в Україні» // Правова бібліотека «Інфодиск» «Законодавство України». – К., 2005.
4. **Колодій А.** Політична трансформація в Україні: інституції та люди : збірник наукових праць «Ефективність державного управління» / А. Колодій. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 12.
5. **Норт Д.** Інституції, інституційна зміна, та функціонування економіки : пер. з англ. / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
6. **Розов Н.С.** Коллегиально разделенная власть и условия поэтапного становления демократии в России / Н. С. Розов // Полис. – 2008. – № 5. – С. 74–89.
7. **Хелмке Г.** Неформальные институты и сравнительная политика : основные направления исследований / Г. Хелмке, С. Левитски // Прогнозис. – 2007. – № 2 (10). – С. 188–211.
8. **Шипунов Г.** Методологія аналізу суспільств, що трансформуються: транзитологічний підхід : матеріали всеукраїнської наукової конференції «Політична наука в Україні: стан і перспективи» (Львів, 10–11 травня 2007 р.) / Укл. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. – Львів : ЦПД, 2008. – 308 с. // [Електронний ресурс] // <http://postua.info/shypunov.htm>

УДК 329 : 321.105.44

С. С. Гапонов

РОЛЬ ПРОФСПЛОК В ТОТАЛІТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ (НА ПРИКЛАДІ СРСР)

Розглядається місце та вплив професійних спілок на функціонування політичної системи за умов існування тоталітарного політичного режиму. На прикладі СРСР аналізується система взаємодії профспілок та партійної системи при тоталітаризмі.

Ключові слова: профспілка, тоталітаризм, політична система, політичний режим, роботодавці.

Рассматривается место и влияние профессиональных союзов на функционирование политической системы в условиях существования тоталитарного политического режима. На примере СССР анализируется система взаимодействия профсоюзов и партийной системы при тоталитаризме.

Ключевые слова: профсоюз, тоталитаризм, политическая система, политический режим, работодатели.

The place and influence of trade unions on the functioning of the political system under the conditions of existence of the totalitarian political regime. On the example of the USSR system analyzes the interaction of trade unions and the party system in totalitarianism.

Keywords: *union, totalitarianism, the political system, the political regime, employers.*

Актуальність цієї статті обумовлюється тим, що формування незалежної української держави після розпаду Радянського Союзу призвело до кардинальних змін соціально економічної та політичної системи. Радянська модель профспілки передбачала виконання ряду функцій, не властивих по своїй природі для профспілкової організації. А саме залучення громадян до більш продуктивної праці, запобігання будь-яким проявам незадоволення громадян, своєчасне попередження про них органи держави тощо.

За умов тоталітаризму у СРСР профспілки зазнали безпрецедентного одержавлення, що різко змінило їх політичний статус, який досі має значний вплив на розвиток профспілкового руху в сучасній Україні. Керівництво радянських профспілок стало частиною політичної еліти, а отже стало впливати на прийняття політичних рішень в державі. Вперше в історії профспілкові структури стали відповідальними за виконання політичних завдань.

Також цікавим є дослідження ролі професійних спілок за умов існування тоталітарного режиму (на прикладі СРСР) тому що в Радянському Союзі вперше була встановлена жорстка модель взаємодії профспілок та політичної партії на державному рівні.

Проблеми розвитку профспілкового руху в СРСР досить добре освітлені в науковій літературі. Зокрема слід відмітити праці Костюка Є.С., Концура В.В., Сапелкіну З.П.

Відомі науковці Тупиця О.Л., Цвих В.Ф. детально досліджували моделі відносин професійних спілок та держави за умов існування тоталітарного політичного режиму.

Метою даної статі є аналіз місця та ролі професійних спілок в функціонуванні політичної системи за умов існування тоталітарного політичного режиму (на прикладі СРСР).

Українські профспілки пройшли тривалий час становлення та існування. З'явившись ще в першій половині ХІХ ст. на західноукраїнських землях, які входили того часу до Австро-Угорської імперії, профспілки активно продовжували розповсюджуватись і по інших територіях України. Не зупинявся цей процес і під час такого досить важливого і тривалого для України історичного періоду, яким стало її існування в складі Радянського Союзу. Саме цьому етапу історії українського профспілкового руху і присвячене дане дослідження.

На початку ХХ століття в межах комуністичної ідеології утвердилось певне особливе бачення політичної ролі професійних спілок як засобу первинної політичної мобілізації людей праці у масовому суспільстві. Проте, жодна з марксистських теоретичних праць не вдавалася до опису взаємодії соціалістичної держави та профспілок. Вказана взаємодія набула завершених рис в процесі формування комуністичної політичної системи, динамічною характеристикою якої став авторитарний, а згодом і тоталітарний режим. Встановлення типу тоталітарного політико-владного контролю вперше за хронологією було апробоване у Радянському Союзі. При цьому, як свідчать історичні дослідження, встановлення партійно-державного контролю над профспілками у СРСР було життєво важливим етапом у формуванні адміністративно-командної системи в цілому.

У радянський час профспілки розглядалися як школа управління, господарювання та комунізму [1]. Після того, як більшовицька влада остаточно зайняла правлячі позиції, профспілки, які відіграли в цьому процесі не останню роль, оскільки мали значний вплив на робітничий клас, стали владі непотрібні. Правляча верхівка спробувала якщо не знищити профспілки, то бодай підпорядкувати.

Після встановлення комуністичного політичного режиму керівники правлячої партії не мали на той період чіткого уявлення про місце, роль, функції профспілок в умовах пролетарської диктатури, про прийнятні для них взаємини з новими державними і партійними структурами, про взаємодію зі старими і новими адміністраціями, інженерно-технічним персоналом підприємств. Партфункціонери щодо профспілок керувалися раніше запропонованою В.І. Леніним в роботі «Держава і революція» концепцією створення держави-комуни, де все суспільство стане «однією фабрикою» з рівністю праці та рівністю плати». В цій праці він пропонував переорієнтувати діяльність професійних спілок з функцій захисту інтересів трудящих на сферу управління виробництвом. Після встановлення влади робітничого класу і селянства профспілки та фабзавкоми не можуть вести боротьбу з власною владою за економічні вимоги, бо остання і так буде виступати захисницею всіх їхніх інтересів. Їм пропонувалася зовсім інша роль. Ще з початку 20-х рр. український профспілковий рух потрапив в повну залежність від ВЦРПС. Саме з тих часів профспілки і стали трактуватись як «школи комунізму». Інші точки зору не розглядалися та вважались ворожими.

Показовим з точки зору характеристики співвідношення політичної системи та профспілок у тоталітарному суспільстві, на думку О.Л. Тупиці, є утворення в профспілковому апараті нових посад. Їх запровадження в межах залучення до профспілкового будівництва принципу демократичного централізму, надало правлячій партії можливість постійно та оперативно впливати на профспілкове життя. Спосіб, який забезпечував ставленикам партійних комітетів керівні профспілкові посади, полягав у висуванні працівників на відповідальні профспілкові посади фракціями за затвердженням політбюро ЦК КП(б)У. Останнє «рекомендувало» певному органу підтримати на виборах того чи іншого кандидата. Забезпечення проведення на виборах представників фракцій більшовиків досягалося, крім того, шляхом використання мажоритарної системи виборів, голосуванням за списками, заміною загальних профспілкових зборів конференціями делегатів, а також масовим позбавленням виборчих прав тих, хто міг голосувати всупереч настановам ВКП (б) внаслідок походження, професії або життєвого досвіду. Для забезпечення підтримки висуванців комітетів компартії профспілковою громадськістю при висуванні кандидатів на номенклатурні посади, фракції більшовиків на початковому етапі мусили враховувати думку профспілкових органів. Однак на практиці цього правила рідко дотримувалися [3, с.97].

За умов тоталітаризму у СРСР профспілки зазнали майже повного одержавлення, що різко змінило їх політичний статус. Керівництво радянських профспілок стало частиною політичної еліти, а отже й стала частиною формування політичних рішень. Разом з тим, перебуваючи системотворчим елементом політичної системи, профспілки з розвитком комуністичної адміністративної системи дедалі більше втрачали вплив на політичну ситуацію. Від початку встановлення партійного контролю над радянськими профспілками, роль даних організацій почала зводитися до «привідних пасів» від компартії до мас [2, с.146]. Заміщення управлінських посад партійними кадрами остаточно нівелювало бодай формальну самостійність радянських професійних об'єднань. Профспілкова структура була паралельною до структур партійної та адміністративної, слугувала додатковим важелем впливу на поведінку мас. Галузевий принцип формування, високий ступінь централізації, інструментальна спрямованість (підвищення продуктивності праці, ідеологічне виховання працівників) діяльності профспілок були наслідками цілеспрямованої перетворювальної дії з боку органів держави.

Аналіз діяльності профспілок за радянської доби вказує на те, що під впливом конкретно-історичних умов радянським профспілкам належало захищати не тільки інтереси найманих працівників, а й компартійної держави, причому вони, всупереч гаслам правлячої партії про диктатуру пролетаріату, не були ідентичними. У 20-ті роки основним фактором іонізації в УРСР служили профспілкові пільги, а не правова діяльність профспілок.

Слід зауважити, що на відміну від інших тоталітарних держав, в Радянській Росії становище профспілок не регламентувалося особливими нормативними документами. В період інтенсивної розбудови революційної державності організаційні форми існування профоб'єднань та форми контролю держави за профспілками «винаходилися» паралельно. При цьому профспілкова структура одразу органічно «вбудовувалася» в державну, ніколи не виступаючи зовнішнім елементом, як це мало місце у капіталістичних тоталітарних державах.

Галузеві професійні спілки, так само, як і партія, будувалися за принципом демократичного централізму. Їх горизонтальна та вертикальна структури відтворювали систему політичного і господарського управління, що полегшувало керівництво партійних органів діяльністю професійних спілок. На регіональному рівні утворювалися відділи галузевих спілок, а у повітах утворювалися їх відділення. В районах зосередження значної кількості підприємств окремої галузі виникали районні відділення. Низові профспілкові осередки в спілках виробничого характеру мали назви фабрично-заводських комітетів, а невиробничого – місцевих комітетів. З метою встановлення контролю за діяльністю виробничих спілок формувалися міжгалузеві територіальні спілкові органи: губернські ради професійних спілок, повітові і районні профспілкові бюро. Вказані організаційно-управлінські заходи забезпечували поєднання виробничого або галузевого принципу організаційного будівництва з територіальним. [3, с.100].

Одержавлення професійних спілок призвело до зміни їх традиційної діяльності. Підпадаючи під подвійний нагляд партійних і державних органів, профспілки разом з тим самі перетворювалися на знаряддя тоталітарного контролю.

У 30-ті роки профспілкам було передано кілька державних функцій: керівництво державним соціальним страхуванням, санаторно-курортною справою, туризмом, організацією соціалістичних змагань тощо. У соціально-трудовах відносинах профспілки представляли інтереси роботодавця – держави. Їх функції зводились до розподілення матеріальних благ, які виділяла держава в їх розпорядження. Отже, профспілки стали частиною державного механізму, а їх основні функції були мінімізовані [4].

Слід підкреслити значну роль профспілок під час Великої Вітчизняної війни. Профспілкові органи відіграли помітну роль у забезпеченні евакуації продуктивних сил до тилу та налагодження там їх роботи. Крім того, вони вирішували питання продовольчого забезпечення і культурно-побутового обслуговування населення, займалися підготовкою молодих робітників, відбудовою народного господарства тощо.

Хрущовська «відлига» виявилася суперечним періодом у діяльності профспілок. З одного боку, демократичні тенденції у суспільстві сприяли посиленню уваги до соціальних питань, з іншого, формально-бюрократичні підходи до їх вирішення спростовували позитивні задуми і напрацювання. Проте профспілки почали регулярно проводити з'їзди, впроваджувалась виборність керівних органів, профкомам був наданий юридичний статус.

Разом з тим, ще у 60 – 70-х роках ХХ ст. у надрах дисидентського і робітничого рухів визрівали паростки альтернативного профспілкового руху. Так, досить активну діяльність розгорнули об'єднання, що ставили за мету дотримання норм трудового законодавства, техніки безпеки, охорони праці та поліпшення умов життя трудящих шляхом страйків. Це такі організації як «Вісники свободи України» (1963 р., Херсон); «Партія народних комуністів» (1968 р., Донецьк); «Ідеальна комуністична партія Радянського Союзу» (1981 р., Донецьк).

Об'єднання соціал-демократичного спрямування діяли передусім у східному та південному регіонах України переважно в молодіжному середовищі. Вони, залишаючись на марксистських позиціях, критикували соціалізм радянського зразка та виступали за демократичні перетворення в СРСР. У Донецьку ще у другій половині 50-х років ХХ ст. існувала підпільна група «Реалістичний робітничий гурток демократів», який об'єднав навколо себе активну робітничу молодь. Серед загальнодемократичних об'єднань слід згадати молодіжну організацію «Підпільний центр «Свобода» (1962 р., Костянтинівка Донецької області). У 1969 р. за спробу створення підпільного угруповання «Боротьба за громадську справедливість» був засуджений на три роки ув'язнення студент Миколаївського технікуму сільського господарства Микола Богач.

Як бачимо, інакомислення в радянській Україні швидко придушувалося, а тому суттєво не вплинуло на ступінь організації робітників і не привело до масового зародження альтернативних профспілок [1].

З точки зору сучасних дослідників профруху в Україні, роком створення незалежних профспілкових організацій можна вважати 1977 р., коли група донбасівських робітників та інженерно-технічних працівників (В.А. Клебанов, В.Т. Поплавський та ін.) створила Комітет вільних профспілок СРСР. Ця незалежна професійна організація виникла з числа незаконно звільнених з роботи людей, позбавлених прав, житла тощо. Один із лідерів шахтарської профспілки – Володимир Клебанов (м. Макіївка) викривав зловживання адміністрації свого підприємства, що призвело до його арешту, звинувачення у розповсюдженні наклепів на радянську дійсність та примусового лікування у психіатричній лікарні.

Так звана Вільна профспілка СРСР у момент створення у 1978 р. налічувала 156 осіб. Серед них майже половина проживали в Україні, переважно це були робітники з Донбасу, міст Миколаєва, Одеси, Києва, Чернігова та Львова. Статут, який було розроблено цією організацією, дав їй офіційну назву «Асоціація вільних профспілок трудящих у Радянському Союзі». Завдання цієї організації зводилися до виконання зобов'язань за колективними договорами; залучення робітників і службовців до членства в Асоціації вільних профспілок; захисту прав членів Асоціації; виховання їх у дусі непримиренного ставлення до проявів бюрократизму та безгосподарності.

Ця Асоціація прагнула увійти до МОП, куди було направлено спеціальне звернення з проханням моральної й фінансової підтримки з боку західних профспілок. Проте, Міжнародна організація праці зволікала з розглядом питання. Подібною була й реакція західноєвропейських профспілкових об'єднань за винятком Франції, де солідарність з Асоціацією виявили три загальнонаціональних профспілкових центри, що засудили порушення прав профспілок у СРСР.

За цих умов під тиском радянського уряду Всесвітня конфедерація профспілок (Східна Європа), що представляла собою прокомуністичні профспілки, запевнила західних колег, що жодного альтернативного профспілкового руху в СРСР не існує, а особи з Асоціації є «ренегатами та дисидентами».

Незважаючи на те, що час дії Асоціації був дуже коротким, важливість її створення полягала в тому, що дане об'єднання стало альтернативною офіційним профспілковим організаціям, що перебували під комуністичним контролем. Разом з тим, слід визнати, що Асоціація вільних профспілок трудящих була не лише профспілковою структурою, а поєднувала в собі риси правозахисної групи лише із зачатками профспілкової організації, що зароджувалася на ґрунті порушень трудового законодавства.

У цілому ж виступи трудящих в Україні 60-х – початку 80-х років зазнали невдачі через відсутність демократичних засад суспільства, а саме – заборону страйків, що були однією з найвпливовіших форм діяльності профспілок [1].

Під час перебудови у профспілках відбуваються зміни, починається процес докорінної переорієнтації професійних спілок на виконання своїх основних функцій щодо соціального захисту.

Тлумачення профспілок як кадрового резерву для управлінських структур радянської ком-партії та держaparату стало основою їх неоднозначної ролі у посткомуністичних суспільствах. Перебуваючи у складі номенклатурної еліти на момент колапсу соціалізму, вихідці з проф-спілкових структур взяли активну участь у формуванні економічної системи нових держав (насамперед, беручи участь у перерозподілі власності). Близькість профспілок до держави у перехідних суспільствах все ще залишається значущим фактором у політичному розвитку, обу-мовлюючи розвиток місцевих еліт та регіональних політичних режимів.

Таким чином, дослідивши роль профспілок в Радянському Союзі, можна зробити наступні висновки: за умов існування тоталітарної політичної системи професійні спілки, як наймасові-ші громадські організації, стають частиною не тільки партійної, а й державної системи. Вони втрачають свої суто соціально-трудо-ві функції та набувають статусу політичних інститутів, які повністю підтримують правлячу політичну верхівку та допомагають їй реалізовувати політич-ні рішення в суспільстві. Централізація профспілкового будівництва в СРСР доповнювалася бюрократичною системою профспілкового управління. Завдяки цьому в політично підпорядко-ваних, одержавлених профспілках реальне здійснення принципу демократичного централізму, проголошеного більшовиками основою профспілкового будівництва й управління в СРСР, не було можливим.

Тоталітарна політична практика зумовила також тяжіння сучасних профспілок перехідних країн, до яких, на жаль, і досі відноситься Україна, до організаційних макроформувань, що від-дають важелі впливу центральним бюрократичним структурам. Разом з тим, багатодесятилітній ідеологічний пресинг спотворив саму ідею профспілкового руху, зумовив апатію працівників до реальної профспілкової діяльності та самоорганізації на основі створення альтернативних профспілок.

Бібліографічні посилання:

1. Сапелкіна З.П. Альтернативний профспілковий рух в Україні: [Електронний ресурс] / З.П. Сапелкіна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2011_2/St_20.pdf
2. Тупиця О.Л. Способи взаємодії профспілок та політичних режимів у межах функціону-вання системи соціального представництва / О.Л. Тупиця // Вісник Сев НТУ: зб. наук. пр. Вип. 123/2011. Серія: Політологія. – Севастополь, 2011. – С. 145-149
3. Тупиця, О. Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціону-вання. / О. Л. Тупиця – Дніпропетровськ, – 2008. – 352 с.
4. Ровчак Л.В. З історії розвитку та становлення профспілок у громадянському суспільстві [Електронний ресурс] / Л.В. Ровчак. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2010_3/St_17.pdf
5. Женгал К.В. Функції профспілок в умовах незалежності: [Електронний ресурс] / К.В. Жен-гал. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/iiv/2011_21/070-079.pdf

УДК 316.3:342.413 «1710»(477)

О. Б. Соболев

СВОБОДА ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА «ПАКТИВ І КОНСТИТУЦІЙ» ПИЛИПА ОРЛИКА

Розглядається зміст «Пактів і Конституцій законів і вольностей війська Запорозького» 1710 року як важливого політико-правового акту раннього українського Модерну. Про-аналізовано два мотиви створення даного документа: внутрішньодержавний та зовніш-ньодержавний. Встановлено, що основною метою «Пактів і Конституцій» було здобуття свободи від деспотичного Московського Царства та збільшення вольностей народу шля-хом обмеження абсолютної влади гетьмана.

Ключові слова: свобода, конституція, гетьман, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, природне право.